

VÂSİL B. ATÂ'NIN "RÂ" SIZ HUTBESİ

WASIL IBN ATÂ'S ORATION WITHOUT LETTER "R"

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Selim İPEK

Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı ABD

Özet

80/699 yılında Medine'de doğan Vâsıl b. Atâ, gençlik yıllarında Basra'ya hicret etmiş, orada Hasan el-Basrî'nin ders halkalarına katılmıştır. Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinir ve dinî öğütler üzerine kurulu olan vaaz türünde meşhur isimlerden biridir. Vâsıl, üstün zekaya sahip birisiydi. Kendi döneminde yaşayan hatipler içerisinde ilmiyle, belağattaki yeteneğiyle, beyandaki akıcılığıyla ve dikkat çeken üslûbuyla öne çıkmış bir hatiptir. Çok konuşmayı sevmezdi. "ra" harfini telaffuz edemeyen Vâsıl, konuşmalarında bu harfi kullanmamaya özen gösterirdi. "ra" harfinin bulunduğu kelimeler yerine, ilgili kelimenin Arapçada aynı karşılığı bulunan başka kelimeleri kullanırdı. Irak valisi Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz'in huzurunda Basra hatipleri arasında yapılan bir yarışmada irticalen "ra"sız hutbesini irad etmiş ve diğer hatiplere üstünlük sağlamıştır. Bu yeteneğiyle "Hatibu'l-Mu'tezile" diye anılmıştır. Nakli ve akli delilleri ikna edici gücüyle en güzel şekilde yorumlamış, güzel konuşma yeteneğiyle edebiyatın inceliklerine olan vukûfiyetini ortaya koymuştur. Bu hutbesi de onun bu özelliklerini ortaya koyması bakımından önemli bir vesikadır. Böylece hem hitabetin güzel bir örneğini sergilemiş, hem de Arap edebiyatında edebi bir tür olan ve özellikle de Emeviler döneminde dinî bir propaganda aracı olan hitabet sanatındaki yeteneğini bariz bir şekilde ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Vâsıl b. Atâ, Hitabet, Arap Edebiyatı, Mu'tezile, Emeviler

Abstract

Wâsil was born in Madina in 80/699 and he migrated to Basra in his youth. In Basra, he attended Hasan al-Basri's lectures. He is known as the founder of the Mu'tazila and he is one of the famous names on the type of sermons which are based on religion advice. Wâsil was the one with superior intelligence. He came to prominence among the orators who lived in his time, as an orator with his knowledge, the ability to eloquence, the fluency in the statement and remarkable style. He would not like to talk too. Because he could not pronounce the letter "r" so, he was careful not to use this letter in his speech. He could use another words rather than words with letter "r". In a competition, which was held between orators of Basra in the presence of Iraq governor Abdullah b. Umar b. Abdulaziz, he said an oration without letter "r" and he was superior to the other orators. That is why he called "the orator of Mu'tazila". He commented the transport and rational proofs in the best way with his convincing power and he has exhibited his qualification in the fineness of the literature with his ability of eloquence. This oratory is also an important document in terms of revealing his features. Thus, both exhibited a fine example of oratory and obviously demonstrated his ability in oratory

that a literary genre in Arab literature and especially a religious propaganda tool in Umayyad period.

Key Words: Wâsil ibn Atâ, Oratory, Arap Literature, Mu'tazila, Umayyad

GİRİŞ

Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl el-Basrî, 80/699 yılında Medine'de doğmuştur. Gençlik yıllarında Basra'ya hicret etmiş, orada Hasan el-Basrî ile karşılaşmıştır. O yıllarda Hasan el-Basrî'nin ders halkalarına katılmış, fakat daha sonraları aralarında bir anlaşmazlık çıkmıştır (Ferrûh, 1981, I/720). Bu ihtilafın sebebi ise Hasan el-Basrî'nin, büyük günah işleyen kimsenin durumu ile ilgili sorulan bir soruda, soruyu geniş bir şekilde açıklamak için bir süre duraklaması sırasında, Vâsıl b. Atâ'nın soruya cevap vermesidir (eş-Şehristânî, 1992, I/38; Ferrûh, 1981, I/646). Bu olayın ardından Vâsıl'ın, Hasan el-Basrî'nin halkasından ayrılması ve Hasan el-Basrî'nin onun kendilerinden uzaklaştığını söylemesi dolayısıyla da "Mu'tezile" (ayrılanlar) adı ortaya çıkmıştır. el-Ğazzâl künyesini ise, sadaka ve yardımlarını verebileceği fakir kadınları bulabilmek için Basra'da bulunan "Sûk el-Ğazzâl (Dokumacılar çarşısı)"a sık sık uğramasından dolayıdır (es-Safedî, 2000, XXVII/245). 131/748 yılında Basra'da vefat etmiştir (Aruçi, DİA, 42/539).

Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ (es-Safedî, 2000, XXVII/245; el-Fâhûrî, 1986, 509), dinî öğütler üzerine kurulu olan vaaz türünde meşhur isimlerden biridir. Kendi döneminde yaşayan hatipler içerisinde ilmiyle, belağattaki yeteneğiyle, beyandaki akıcılığıyla ve dikkat çeken üslûbuyla öne çıkmış bir hatiptir (Dayf, 1963, 437).

Vâsıl b. Atâ, "râ" harfini teleffuz edemeyen biriydi (Câhız, 1960, I/36). Dilindeki bu pelteklikten dolayı çok konuşmayı sevmezdi ve bu sebeple insanlar onu dilsiz zannederlerdi. Ayrıca konuşmalarında bu harfi telaffuz etmemeye özen gösterirdi (Aruçi, DİA, 42/540). "ra" harfinin bulunduğu kelimeler yerine, ilgili kelimenin Arapça'da aynı karşılığı bulunan başka kelimeleri kullanırdı. Örneğin, Vâsıl'a أسرج الفرس (atı eğerledi) nasıl söylersin diye sorulduğunda Vâsıl ألبد الجواد demiştir. Yine başka birisi ona: ركب فرسه وجرّ رحله (atına bindi ve mızrağını çekti) nasıl dersin diye sorduğunda استوى على جواده وعمله demiştir. Ayrıca Berâe suresini okuması hususunda imtihan edildiğinde ayetlerde "ra" harfi bulunan kelimeler yerine "ra" harfi bulunmayan fakat aynı anlamı ifade eden kelimelerle okumuştur (es-Safedî, 2000, XXVII/247). Bu da onun zekasına ve güçlü bir hafızaya sahip olduğuna delalet etmektedir.

Câhız, Vâsıl'ın belağatini övmekte ve onun "ra" harfini söylemedeki eksikliğine rağmen belagatta önde gelen birisi olduğunu ifade etmektedir. Onun bir mezhebin davetçisi ve önderi olduğunu, "ra" harfini söyleyememesine rağmen mezhep erbabları ve kavimlerin liderleriyle her türlü tartışmaya girebildiğini söylemektedir. Güzel beyanlarda bulunması ve harfleri fesahate uygun bir şekilde hakkıyla telaffuz etmesi gerektiğinden "ra" harfini kelimelerinde kullanmamaya ve mahrecinden "ra" harfini çıkarmamaya özen gösterdiğini söylemektedir. Bu eksikliğiyle mücadele edip düzeltmeye çalıştığını ve sonunda "ra" harfini kullanmamaya muvaffak olduğunu ifade etmektedir (Câhız, 1960, I/14). Bu ifadeler, Vâsıl'ın edebi belağatteki yerini göstermektedir. Zira böyle bir durum, elde edilmesi kolay olmayan bir şeydir.

Vâsıl'ın "ra"sız hutbesi

Vâsıl b. Atâ, bir gün Irak valisi Abdullah b. Ömer b. Abdilaziz'in huzuruna çıkmış ve beraberinde dönemin önde gelen hatiplerinden belağatıyla ünlü Hâlid b. Safvân (öl.752), ahhâr râvisi Şebîb b. Şeybe (öl.786) ve el-Fadl b. İşâ er-Rakkâşî'de bulunmaktaydı. Bu dört hatip, hitabet sahasında halifenin huzurunda yarışmışlar ve Vâsıl b. Atâ "râ" harfini telaffuz etmeden irticâlen söylediği meşhur hutbesiyle diğer hatiplere üstünlük sağlamıştır. Bu kabiliyeti sayesinde "Hatibu'l-Mu'tezile" diye anılmıştır (Dayf, 1963, 438; Aruçi, DİA, 42/540).

Vâsıl b. Atâ, bu hutbesine, daha önce kendi meslektaşlarının dahi yapmadığı uzun bir tahmîd ve temcîd ile başlamıştır. Bu üslup, onun belağattaki yeteneğini sergilemektedir. Zira insanların alışık olduğu lafızlardan daha fazla lafızla, haşve ve tatvile (gereksiz uzatma) kaçmadan maksadı ifade etmeyi ifade eden itnâb sanatı (Bulut, 2013, 153), Vâsıl'ın bu hutbesinin girişinde en güzel şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Vâsıl b. Atâ'nın, "râ" harfini telaffuz etmeden irticâlen söylediği hutbesinin tamamı şöyledir (Safvet, 1923, II/482; Dayf, 1963, 438):

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْقَدِيْمِ بِلَا غَايَةٍ، وَالْبَاقِي بِلَا نِهَايَةٍ، الَّذِي عَلَا فِي دُنُوّهٖ، وَدَنَا فِي غُلُوّهٖ، فَلَا يَخُوّهٖ زَمَانٌ، وَلَا يُحِيْطُ بِهِ مَكَانٌ، وَلَا يُثَوِّدُهُ حِفْظُ مَا خَلَقَ، وَلَمْ يَخْلُقْهُ عَلٰى مِثَالِ سَبَقٍ، بَلْ اُنْشَاَهُ اِبْتِدَاعًا، وَعَدَلَهُ اَصْطِنَاعًا فَأَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَتَمَّمَ مَشِيئَتَهُ، وَأَوْضَحَ حِكْمَتَهُ، فَدَلَّ عَلَى اُلُوْهِيَّتِهِ، فَسُبْحَانَهُ لَا مُعْتَبَرٌ لِحُكْمِهِ، وَلَا دَافِعٌ لِقَضَائِهِ، تَوَاضَعَ كُلُّ شَيْءٍ لِعَظَمَتِهِ، وَذَلَّ كُلُّ شَيْءٍ لِسُلْطَانِهِ، وَوَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ فَضْلُهُ، لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ حَبَّةٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ، وَأَشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا مِثْلَ لَهُ، اِلَهًا تَقَدَّسَتْ اَسْمَاؤُهُ وَعَظُمَتْ اَلَاؤُهُ، عَلَا عَنْ صِفَاتِ كُلِّ مَخْلُوْقٍ، وَتَنَزَّهَ عَنْ شَبِيْهِ كُلِّ مَصْنُوْعٍ، فَلَا تَبْلُغُهُ الْاَوْهَامُ، وَلَا تُحِيْطُ بِهِ الْعُقُوْلُ وَلَا الْاَفْهَامُ، يُعْصَى فَيُخْلَمُ، وَيُدْعٰى فَيَسْمَعُ، وَيَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ، وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُوْنَ. وَأَشْهَدُ شَهَادَةً حَقٍّ، وَقَوْلَ صِدْقٍ، بِاِخْلَاصٍ نِّيَّةٍ، وَصِحَّةٍ طَوِيَّةٍ، اَنَّ مُحَمَّدًا بَنَ عَبْدِ اللّٰهِ عَبْدُهُ وَنَبِيُّهُ، وَخَالِصَتُهُ وَصَفِيُّهُ، اِبْتِغَاءً اِلَى خَلْقِهِ بِالْبَيِّنَةِ وَالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ، فَبَلَغَ مَا لَكُنْتُمْ، وَنَصَحَ لِأُمَّتِهِ، وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ، لَا تَأْخُذُهُ فِي الْحَقِّ لَوْمَةٌ لَّا ئِمٍ، وَلَا يَصُدُّهُ عَنْهُ زَعْمٌ زَاعِمٍ، مَا ضِيًّا عَلَى سَنَّتِهِ، مَوْفِيًّا عَلَى قَصْدِهِ، حَتّٰى اَنَاهُ الْيَقِيْنُ. فَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ اَفْضَلَ وَارْزَقْنِي، وَآتَمِّ وَأَمْنِي، وَأَجَلًا وَأَعْلٰى صَلَاحَةٍ صَلَاحًا عَلَى صَفْوَةِ اَنْبِيَآئِهِ، وَخَالِصَةِ مَلَائِكَتِهِ، وَأَضْعَافِ ذَلِكْ، اِنَّهُ حَمِيدٌ مُّجِيدٌ.

Övgü, varlığının bir başlangıcı olmayan (el-Kadîm), varlığı sonsuz olan (el-Bâkî) Allah'adır, ki yakınlıkta en yücedir ve yücelikte en yakındır. Zaman onu kapsayamaz (zamandan münezzehtir), mekan onu kuşatamaz (mekandan münezzehtir). Yarattığı şeyi korumak ona zor gelmez ve yarattıklarını da daha önceki gibi yaratmaz. (yarattığı her varlık birbirinden farklıdır.) Aksine yeniden (tamamen farklı bir şekilde) yaratır. Yarattığına yeni bir şekil verir ve böylece yarattığı her bir şey en güzel surette olur ve dilediğini yapar. Hikmetini ortaya koyar ve bu da onun ulûhiyetinin nişanesidir. Onun hükmünü değiştirecek, olmasını dilediği şeye engel olacak hiçbir şey yoktur. Onun yüceliği karşısında her şey aciz kalır, onun otoritesi karşısında her şey alçalır. Onun yüceliği her şeyi kuşatmıştır. Tohum tanesi kadar bir şey bile onun ilminin dışında olamaz, zira o her şeyi işiten ve her şeyi bilendir. Allah'ın, benzeri olmayan tek varlık olduğuna şahadet ederim. O, isimleri yüce, nimetleri muazzam bir ilahtır. Yarattığı her bir varlığın sıfatından yücedir, yarattığı varlıklara benzemekten münezzehtir. Hayaller ona ulaşamaz, ne akıllar ne de düşünceler onu kavrayamaz. İsyana edene yumuşak davranır, dua eden iştir, kullarının töbesini kabul eder, kötülüklerini bağışlar, yaptıklarınızdan haberdardır. Bütün samimiyetimle ve inancım ile şahadet ederim ki, Muhammed b. Abdullah, Allah'ın kulu ve peygamberidir. Bütün özüyle ve temizliğiyle; Allah onu yarattıklarına apaçık delillerle, hidayetle, gerçek din ile göndermiştir. O da risaletini tebliğ etmiş, ümmetine nasihatte bulunmuş ve o yolda cihad etmiştir. Hiçbir kınayıcı, onu Allah yolunda alıkoymamıştır, hiçbir fitneci, onu bu yoldan vazgeçirememiştir, Allah'ın kanunlarını ihlasla uygulamış, davasına vefalı kalmıştır. Öyle ki ona yakîn (kesin bilgi) gelmiştir. Allah ona ve onun en üstün, tertemiz, kusursuz, yüce âline bütün peygamberlerinin temizliğiyle, meleklerinin saflığıyla ve kat kat rahmet etsin. O, methedilmeye ve övgüye layık olandır.

Vâsıl, tahmîd ve temcîd ile başladığı bu girişte Kur'ân ayetlerinden ve ifadelerinden ilham alarak Allah'ın yüceliğini ve ululuğunu tanımlamaktadır. Yine Allah'ın her türlü şeyden münezzehtir olduğunu beyan etmektedir. Yani Allah, yarattığı hiçbir şeye benzemez.

Abdulhamid b. Yahyâ el-Kâtib gibi katiplerden esintilerle hamdele ve salveleyi uzun tutmaktadır. Bunların ardından takvaya, salih amele, dünyadan ve dünyanın geçici olan metasından uzaklaşmaya teşvik ederek devam eder:

أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ مَعَ نَفْسِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَالْعَمَلِ بِطَاعَتِهِ، وَالْمُحَافَظَةِ لِمَعْصِيَتِهِ، فَأَخْضُكُمْ عَلَى مَا يُذْنِكُمْ مِنْهُ، وَيُزِيلُكُمْ لَدَيْهِ، فَإِنَّ تَقْوَى اللَّهِ أَفْضَلُ زَادٍ، وَأَحْسَنُ عَاقِبَةٍ فِي مَعَادٍ. وَلَا تُلْهِينَكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا بَرِيَّتِهَا وَخُدْعَتِهَا، وَفَوَاقِنِ لَذَائِهَا، وَشَهَوَاتِ آمَالِهَا، فَإِنَّهَا مَتَاعٌ قَلِيلٌ، وَمُدَّةٌ إِلَى حِينٍ، وَكُلُّ شَيْءٍ مِنْهَا يَزُولُ، فَكَمْ عَايَنْتُمْ مِنْ أَعَاجِيِبِهَا، وَكَمْ نَصَبْتُمْ لَكُمْ مِنْ حَبَائِلِهَا، وَأَهْلَكَتُمْ مَنْ جَنَحَ إِلَيْهَا وَاعْتَمَدَ عَلَيْهَا! أَذَاقْتَهُمْ خُلُوعًا، وَمَرَجَحْتُمْ لَهُمْ سَمًّا.

Allah'ın kulları olarak size ve kendime Allah'tan hakkıyla korkmayı, ona itaat etmeyi ve ona isyan etmekten kaçınmayı tavsiye ediyorum. Ondan size gelene ve onun katından indirilene teşvik ediyorum. Şüphesiz Allah'ın takvası varılacak yer olarak en üstün azık ve en güzel sonuğtur. Dünya hayatı süsleriyle, tuzaklarıyla, yoldan çıkaran lezzetleriyle ve beklenti arzularıyla sakın sizi aldatmasın. Bunlar geçici, belli bir zamana kadar olan şeylerdir. Dünyadaki her şey yok olacaktır. Onun baş döndürücü zevklerine baktınız da size nasıl da tuzaklarını kurdu! O zevklere meyledip güveneni nasıl da helak etti! Onlara, zehir karıştırdığı o zevkler onlara tatlı olarak sunuldu.

Bu paragrafta, Allah'tan hakkıyla korkmaya davet eden vaizlerin dillerinden dökülenleri tekrarlar; dünyaya ve onun çekici ihtişamına, dünyaya gizlenmiş ve bir anda kaybolabilecek şehvetlere karşı uyarır. Zira dünya insanları şehvet tuzaklarına çeken bir yerdir. Akıllı insan, o kimsedir ki dünyaya karşı koyar, nefsinin dizginlerini eline alır ve onun geçici arzularına karşı direnir. Çünkü ölüm pusudadır ve kişi için elde ettiği salih amelden başka bir şeyin faydası yoktur. Öyleyse herkes, fırsatlar geçip gitmeden ve ecel gelmeden önce azığını hazırlamalıdır. Kur'an'da bahsedilen helak olmuş milletlerin hikâyelerinden ibret alarak Kur'an'ın yoluna kendini hasretmelidir. Hutbesine şöyle devam eder:

أَيُّنَ الْمُلُوكِ الَّذِينَ يَنْوُوا الْمَدَائِنَ، وَشَيَّدُوا الْمَصَانِعَ، وَأَوْتَقُوا الْأَنْوََابَ، وَكَاثَفُوا الْحِجَابَ، وَأَعْدَدُوا الْحِيَادَ، وَمَلَكَوا الْبِلَادَ، وَاسْتَخْدَمُوا التَّلَادَ. قَبَضَتْهُمْ بِمَحْمِلِهَا، وَطَحَنَتْهُمْ بِكَلْكَلِهَا، وَعَصَتْهُمْ بِأَنْيَابِهَا، وَعَاضَتْهُمْ مِنَ السَّعَةِ ضَيْقًا، وَمِنَ الْعِزَّةِ ذُلًّا، وَمِنَ الْحَيَاةِ فَنَاءً، فَسَكَنُوا اللَّخُودَ، وَأَكَلَهُمُ الدُّودُ. وَأَصْبَحُوا لَا تَرَى إِلَّا مَسَاكِينَهُمْ، وَلَا تَجِدُ إِلَّا مَعَالِمَهُمْ، وَلَا تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ وَلَا تَسْمَعُ لَهُمْ نَبْسًا.

Şehirler kuran, kalelerini sağlamlaştıran, kapılarına güvenen, duvarlarını kalınlaştıran, kusursuz şeyler hazırlayan, ülkelere sahip olan, kadim eşyalar kullanan krallar şimdi nerede! Dünya onları pençeleriyle yakalamış, onları bağrında iyice ezmiş, dişleriyle ısırılmış, onları bolluktan darlığa, izzetten zillete, var oluştan yok oluştan atmıştır. Böylece tabutlarda sükûn bulmuşlar, orada onları kurtlar yemiştir. Öyle olmuşlardır ki, sen sadece onların kaldıkları yeri görür, sadece izlerini bulursun. Böylece onlardan hiç birisinin bile farkına varmazsın, onlar hakkında bir tek kelime bile duymazsın.

Bu bölümde Vâsıl, geçmiş kavimlerden ve yok olmuş ülkelerden uzunca bahsetmektedir. Kavimlerinin hikâyelerini uzun uzadıya, özellikle de isyankâr kavimleri ele alarak anlatır. Allah'ın onların üzerine, semavi dinlerin emirlerine karşı koymaları sebebiyle azabını nasıl yağdırdığını vurgulamaktadır. Bununla güzel öğütler vermeyi amaçlamaktadır. Takvayı, Kur'an'a uymayı ve Kur'an'daki en güzel kıssaları ve en beliğ öğütleri vasiyet etmektedir. Bunların doğru yola erdirecek bir öğüt verici olarak yeterli olduğunu vurgular.

فَتَزَوَّدُوا عَافَاكُمْ اللَّهُ فَإِنَّ أَفْضَلَ الزَّادِ التَّقْوَى، وَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. جَعَلْنَا اللَّهَ وَإِيَّاكُمْ مِمَّنْ يَنْتَفِعُ بِمَوَاعِظِهِ، وَيَعْمَلُ لِحُظِّهِ وَسَعَادَتِهِ، وَمِمَّنْ يَسْتَمِيعُ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُ أَحْسَنَهُ، أَوَّلِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ. إِنَّ

أَحْسَنَ فَصَّصَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْبَلَغَ مَوَاعِظَ الْمُتَّقِينَ كِتَابُ اللَّهِ، الرَّكِيَّةُ آيَاتِهِ، الْوَاضِحَةُ بَيِّنَاتِهِ، فَإِذَا تَلَّيْ عَلَيْكُمْ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَهُ وَاسْمِعُوا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

Azığınızı hazırlayın ki Allah sizi korusun, şüphesiz en güzel azık takvadır. Ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz. Allah bizi ve sizi öğütlerinden istifade eden, onun hazzı ve mutluluğu için çalışan, bu sözleri işiten ve en güzel şekilde onlara uyan kimselerden eylesin. Onlar Allah'ın doğru yola ilettikleri ve akıl sahibi olan kimselerdir. İman edenler için en güzel kıssalar ve muttakiler için en açık öğütler şüphesiz ayetleri temiz, beyanı anlaşılır olan Allah'ın kitabıdır. Size okunduğu zaman dinleyin ve kulağınızı açın. Dinleyin ki kurtuluşa eresiniz.

أَعُوذُ بِاللَّهِ الْقَوِيِّ، مِنَ الشَّيْطَانِ الْغَوِيِّ، إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، اللَّهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ.

Sapkın şeytan(ın şerrinden)dan, güçlü olan Allah'a sığınırım, Allah işiten ve bilendir. "De ki o Allah birdir, o Samed'dir, doğmamış, doğurulmamıştır, hiçbir şey ona denk olamaz."

نَعْنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِالْكِتَابِ الْحَكِيمِ، وَبِالْآيَاتِ وَالْوَحْيِ الْمُبِينِ، وَأَعَاذَنَا وَإِيَّاكُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ. وَأَدْخَلْنَا وَإِيَّاكُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ.

Allah bize ve size kitabıyla, ayetleriyle, açık vahiyleriyle faydalar sağlasın. Allah, bizi ve sizi acı azaptan korusun, bizi Naim cennetlerine koysun.

Bu hutbe, belâgat, dil hakimiyeti, kelimeleri yerli yerinde kullanma, çeşitli şekillerde söz söylemedeki yetenek ve üstlenilen davayı savunma bakımından, yani dini savunmak ve kendi inanç esaslarına göre bu dine davet etme yönüyle fikir vermektedir. Ayrıca Mu'tezile'nin dinî hamaseti, bu dine şiddetle bağlılıkları, bu dini savunma ve ona davet etmede bütün çabalarını gösterdiklerini tasvir etmektedir. Bu hutbe ayrıca Vâsıl'ın İslam itikadindeki samimiyetini de göstermektedir (Sinanoğlu, 2012, 72-73).

Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, Vâsıl'ın dile olan hakimiyetidir. Bir dilin alfabesinde bulunan herhangi bir harfi kullanmadan konuşabilmek büyük bir meziyet gerektirmektedir. Böyle bir şey yapabilmek için, o dile karşı büyük bir hakimiyete vakıf olmak gerekmektedir. Örneğin Türk halk edebiyatında da aşıklık geleneğinde var olan bir atışma türü vardır. Buna "lebdeğmez sanatı" denir. Bu atışmada ozanlar, dudaklarına dik pozisyonda bir iğne yerleştirip dudak ünsüzlerini kullanmadan (b,p,m,f,v harfleri) irticalen birbirlerine karşı konu bütünlüğü içerisinde dörtlükler söyleyerek üstünlük sağlamaya çalışırlar. Bu türden bir atışmayı dile ve edebiyata hâkim olan, kendini bu sahada yetiştirmiş insanlar yapabilirler. İşte Vâsıl da bu hutbesinden anlaşıldığı üzere Arapçaya oldukça hâkim, fesâhat ve belâgat sahasında kendini yetiştirmiş nadide şahsiyetlerden biridir. Râ harfinin geçtiği kelimeleri kullanmayacak kadar dile hâkim, bu harfin geçtiği kelimelerin eşanlamlılarını bilecek kadar kültürlü bir insandır. Ayrıca bu yönüyle bir nesir türü olan hitabetin Arap edebiyatındaki yeri ve önemi de ön plana çıkmaktadır. Vâsıl'da bu hutbesiyle hem hitabetin güzel bir örneğini sergilemiş, hem de bu sahadaki yeteneğini bariz bir şekilde ortaya koymuştur.

SONUÇ

Emeviler döneminde dinî içerikli hutbeler zühd, tasavvuf ve ibadete dayalı hayata yönelik bir içeriğe sahiptir. Bu dönemdeki insanlar, Sadru'l-İslâm dönemine daha yakın bir zamanda yaşadıklarından İslâm dininin ibadet ve ahlakî yönüne daha fazla önem vermişlerdir. Ahlak, zühd ve tasavvufa dayalı hayatın propagandası ise vaaz türündeki dinî hitabetin önemini artırmış, vaaz ve dini kıssaların ciddi anlamda yaygınlaşmasına ve gelişmesine yol

açmıştır. Vaaz türündeki hutbeler, Kur'ân ayetlerinden çokça iktibas yapılarak irâd edildiğinden ve hatibin bu sahadaki konuşma yeteneğinden hareketle dinleyenler üzerinde ciddi bir etki uyandırmakta, kalplere nüfuz etmekte ve toplum üzerinde manevî ve ahlâkî bir temel hazırlamağı amaçlamaktadır. Zaten vaazlar, bir şeyi öğretmek masadıyla değil, telkin amacıyla yapılır. Toplumun bildiği şeyleri etkili bir üslupla anlatıp onları doğru yola çekmeyi, kötülüklerden uzaklaştırmayı hedef almaktadır. Her türlü söz sanatının kullanılarak toplumu bilgilendirme ve motive etmeyi hedeflemektedir.

Vâsıl b. Atâ, kendi döneminde mevcut olan bütün mezheb ve fırkaların görüşlerini en ince noktalarına kadar çok iyi bilen, çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilen ünlü bir bilgidir. Mu'tezile'nin kurucusu olması yanında fesâhat ve belâgatteki yeteneğiyle de ön plana çıkmıştır. Irak valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda önde gelen hatiplerle hitabet sahasında yarışmış ve râ harfini kullanmayarak irticalen söylediği hutbesiyle diğer hatiplere üstünlük sağlamıştır. Bu hutbesinin ardından "*Hatibu'l-Mu'tezile*" olarak anılmış, hitabet sahasındaki yeteneğini de ortaya koymuştur. Hazır cevaplılığı, irticâlen konuşma yeteneği, üstün bir zekaya sahip olması ve özellikle cedel kabiliyeti ile de büyük bir ün yapmıştır. Edebiyatın her türlü inceliğini gayet iyi bildiği gibi, bir konu hakkında tartışmaya girdiği zaman karşısındakini hemen etkisi altına alabilecek nitelikte büyük bir ikna gücüne de sahiptir. Kurucusu olduğu mezhebin esaslarını yaymak için gece gündüz demeden çalışırken, ayrıca bunları kuvvetli naklî delillerin yanı sıra inkârı güç bir takım aklî delillere de dayandırmaya büyük bir özen göstermiştir. Sert bir üslup kullanarak insanların tepkisine ve kötülükte ısrar etmelerine yol açmak yerine müjdeleyici ve yumuşak bir üslupla insanları verilen mesajlara itaate muvaffak olmuştur. Karşısındaki insanların bilgi ve kültür yapısını, dinî, ahlâkî ve sosyal ihtiyaçlarını dikkate alarak eğitici, bilgilendirici ve yol gösterici bir üslup benimsemiştir. Korkutucu bir üslup yerine ümit verici ve özendirici bir yol izlemiştir. Dinî hitabet türünde en güzel örneklerden birisini vermiştir. Zaten hitabetin Emeviler dönemindeki gelişmesine tesir eden en önemli etken din olmuştur. Bu hutbe de, bunu kanıtlayan önemli vesikalardan biridir.

KAYNAKÇA

- ARUÇI, M. (1998-2013). Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I-XXXVIII. İstanbul.
- BULUT, A. (2013). Belâgat, (Meâni, Beyân, Bedî'). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- el-CÂHİZ. (1960). el-Beyân ve't-Tebyîn I-IV. Kâhire: nşr. Muhammed Abdusselam Harûn, Mektebetu'l-Hânci.
- DAYF, Ş. (1963). el-Asru'l-İslâmî. Kâhire: Dâru'l-Meârif.
- el-FÂHÛRÎ, H. (1986). el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî, (el-Edebu'l-Kadîm). Beyrut.
- FERRÛH, U. (1981). Târîhu'l-Edebi'l-Arabî I-VI. Beyrut: Dâru'l-İlm.
- es-SAFEDÎ. (2000). el-Vâfi bi'l-Vefeyât, I-XXIX. I. Baskı, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- SAFVET, A. Z. (1923). Cemheretu Hutabi'l-Arab I-III. I. Baskı, Beyrut.
- eş-ŞEHRİSTÂNÎ, (Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerîm). (1992). el-Milel ve'n-Nihel. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- SİNANOĞLU, A. (2012). İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi: İmam Ebû Hanîfe ve Vâsıl bin Atâ. İstanbul: Rağbet Yayınları.